

A photograph of an archaeologist kneeling on a rocky, excavated site. The person is wearing a dark jacket and gloves, using a small tool to work on the ground. The site is filled with large, grey rocks and patches of brown soil. In the background, there are construction site elements like flags with 'AUHAUS' written on them, a road, and buildings under a cloudy sky.

Angelägna berättelser

INRIKTNINGSDOKUMENT FÖR HANDLINGSPROGRAM
INOM UPPDRAGSARKEOLOGIN

SWEDISH NATIONAL HERITAGE BOARD
RIKSANTIKVARIEÄMBETET

Foto: Eva Skyllberg (1, 13, 18), Pål-Nils Nilsson (4),
Bengt A Lundberg (7, 15, 16, 20), Carolina Andersson
(8, 11), Rikard Hedvall (18).

Form: Jonas Widhe

© Riksantikvarieämbetet 2012.

Förord

Inriktningsdokumentet är tänkt att vara såväl underlag som inspiration för länsstyrelserna i deras arbete med handlingsprogram för uppdragsarkeologin. Handlingsprogrammet ska i sin tur fungera som ett stöd i den process som startar i och med att länsstyrelsen fattar beslut om ingrepp i fornlämning enligt 2 kap.12 § med villkor enligt 13 §. Programmet omfattar således endast en del av den arkeologiskt inriktade kulturmiljövård som länsstyrelsen ansvarar för.

Till grund för tankarna i detta dokument om uppdragsarkeologins resultat och måluppfyllelse ligger målen för kulturpolitiken (Tid för kultur. Prop. 2009/10:3), tillsammans med Tänka i tid – Riksantikvarieämbetes vision och strategi för 2011–2013.

Inledning

”Angelägna berättelser” är ett inriktningsdokument som ska förstås mot bakgrund av de reviderade föreskrifterna (KRFS 2007:2), 2 kap.10-13 § § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.(KML) och är ett led i Riksantikvarieämbetets arbete med att utveckla det uppdragsarkeologiska systemet.

De offentliga kulturarvsaktörerna har ett viktigt samhällsuppdrag: att skapa möjlighet för en ökad delaktighet och bidra till ett långsiktigt hållbart samhälle präglad av mångfald och demokrati. Uppdraget påverkar hur den offentliga kulturarvssektorn ska förhålla sig till sina styrmedel, däribland 2 kap. KML. Utifrån samhällsuppdraget och Riksantikvarieämbetes syn på kulturarv – att det är en föränderlig process med samtidens människor som huvudaktörer – finns behov av att se över och utveckla uppdragsarkeologin. Målet är att de arkeologiska resultaten ska vara angelägna, tillgängliga och användbara.

I de reviderade föreskrifterna för 2 kap. KML (KRFS 2007: 2) står:

- Länsstyrelsen skall vid tillämpningen av 2 kap. 10–13 § § (1988:950) lagen om kulturminnen m.m. verka för att de av riksdagen angivna målen för kulturmiljöområdet är vägledande för den arkeologiska undersökningsverksamheten. (1 §)
- Länsstyrelsen bör motivera undersökningens inriktning utifrån aktuella kunskapsunderlag och ett av länsstyrelsen framtaget handlings-/policyprogram för den uppdragsarkeologiska verksamheten i länet/region. (10 § Allmänna råd)
- Länsstyrelsen bör utvärdera undersökningen genom jämförelse av utfallet av undersökningen med undersökningsplan och eventuellt handlings-/policyprogram. (30 § Allmänna råd)

Varför handlingsprogram för uppdragsarkeologi?

I dag efterfrågar medborgare och politiker angelägna resultat, delaktighet och tillgänglighet. Uppdragsarkeologin förväntas bli mer kommunikativ och svara mot samhällets krav på information, kunskap och angelägenhet. För att åstadkomma detta behövs en förskjutning av fokus från det inomvetenskapliga resultatet till samhällsuppdraget i ett bredare perspektiv.

Samhället har i lagen uttryckt krav på att en borttagen fornlämning ska ersättas med en arkeologisk undersökning av vetenskapligt god kvalitet. De resultat som en arkeologisk undersökning genererar ses sålunda av samhället som värdefullt för kunskap om det förflutna. Den arkeologiska dokumentationen är ett sätt att bevara den borttagna fornlämningen för eftervärlden. Ett handlingsprogram ska formulera övergripande mål och inriktning för den arkeologi som bedrivs inom kulturmiljövårdens regelverk och härigenom tydliggöra uppdragsarkeologins samhällsrelevans.

Handlingsprogrammen ska utgöra ett ramverk och vara ett sätt att tydliggöra att den uppdragsarkeologi som bedrivs inom kulturmiljövårdens regelverk också omfattas av kulturmiljövårdens samhällsuppdrag och krav på samhällsrelevans.

Tänka i tid

Riksantikvarieämbetets vision

"Visionen tänka i tid står för att samhällsaktörerna har insikt om kulturarvets värde och tar det tillvara i arbetet för ett hållbart samhälle. Vi ansvarar för tidsperspektiv och sammanhang i ett samhälle som ständigt förändras. Målet är ett levande kulturarv som bevaras, används och utvecklas för att vara angeläget och tillgängligt för alla."

(Ur förklaringstexten)

Vad är ett handlingsprogram?

Handlingsprogram ska inte förväxlas med kunskapsunderlag eller forskningsprogram. Sådana svarar på frågor om vad vi vet, vilka kunskapsbehov vi har och vilka inomvetenskapliga frågor som ska prioriteras. Det finns självklart beröringspunkter och kopplingar mellan dessa dokument. Handlingsprogrammet kan exempelvis fånga upp angelägna kunskapsbehov men ska inte utreda dessa.

Handlingsprogram handlar om att formulera syfte och inriktning för arkeologin i länet/regionen. Den uppdragsarkeologiska verksamheten ska vara av vetenskapligt god kvalitet och gagna ett demokratiskt och socialt hållbart samhälle samt möjliggöra för kulturmiljövården, forskningen och allmänheten att bli delaktiga i och använda uppdragsarkeologiska resultat. Handlingsprogrammen ska hantera frågor som: *Vad vill vi med uppdragsarkeologin i länet eller regionen? Hur blir innehållet angeläget och vilka perspektiv behöver utvecklas?*

I handlingsprogrammen formuleras ett bredare perspektiv på arkeologins roll i samhället, på historieskrivningen och dess samhällseffekter. I detta sammanhang har det betydelse vilka forskningsperspektiv som får utrymme inom den uppdragsarkeologiska verksamheten. Man bör vara medveten om att arkeologiska resultat och historisk kunskap också alltid säger något om samtiden, om samhället och världen.

Arbetet ska vara en lärande process

Att ta fram handlingsprogrammen är en process som har både ett lärande och problematiserande syfte och som öppnar upp för alternativen: de nya vägarna och perspektiven. Arbetet med att ta fram ett handlingsprogram är minst lika viktigt som själva dokumentet. Handlingsprogrammen ska vara ett levande dokument som hela tiden förändras.

Nyttan av ett handlingsprogram

Handlingsprogrammet kan vara en hjälp i länsstyrelsens arbete och fungera som ett verktyg för kommunikation med andra, som ett stöd för beställning och upphandling av en undersökning, eller som ett dokument att utvärdera den uppdragsarkeologiska verksamheten mot.

Verktyg för kommunikation med andra Handlingsprogrammet ska möjliggöra en mer formaliserad kommunikation med olika intressenter (exempelvis genom fastställda möten, seminarier eller nätverk) där innehållet står i fokus. Viktiga frågor i sammanhanget är hur arkeologin kan kännas angelägen, bli tillgänglig och förstås liksom vilka förväntningar andra har. Arkeologins roll, dess relevans och samhälleliga koppling, avgörs inte inom arkeologisamhället självt, utan i samspel med andra. Handlingsprogrammet bör därför innehålla en översiktlig analys av olika samhällsbehov. Ett led i detta kan vara dialog med museerna om deras tankar om samlande, fyndhantering, framtida förvaring, och informations- och utställningsinsatser.

Frågan är: Vad vill vi med uppdragsarkeologin i länet eller regionen?

Stöd för beställning och upphandling av en undersökning Handlingsprogrammets övergripande mål och inriktning ska vara vägledande när länsstyrelsen inför varje undersökning ställer sig frågan; vad är målet med just denna undersökning, vad är angeläget, vilka perspektiv behöver vi pröva? Det handlar såväl om att formulera syfte och inriktning i samband med beställning eller upphandling (förfrågningsunderlaget) som hur undersökarnas rapporterings- och kommunikationsstrategi ska omsättas för att resultaten ska nå ut (förstås och kommuniceras).

Dokument att utvärdera den uppdragsarkeologiska verksamheten mot I föreskrifterna KRFS 2007:2 står bland annat att "Länsstyrelsen bör kunna redovisa den uppdragsarkeologiska verksamheten i relation till de kulturpolitiska målen och samhällets behov..." Handlingsprogrammet är ett viktigt verktyg för utvärdering av den arkeologiska verksamheten och dess resultat. Handlingsprogrammet bör därför beskriva vad som ska/kan utvärderas, hur och när.

De kulturpolitiska målen ska vara vägledande

De kulturpolitiska målen är visionära och som sådana inte omedelbart realiserbara. Däremot kan de hjälpa oss, de offentliga institutionerna, att ifrågasätta vårt arbetssätt, bryta slentrian och oflekterade rutiner för att klara av att producera relevant och aktuell kunskap. Med hjälp av handlingsprogrammen ska de kulturpolitiska målen på ett tydligt och kreativt sätt vara vägledande för uppdragsarkeologin och lyfta fram samhällsuppdraget som drivkraft för en kritisk och nyskapande uppdragsarkeologi.

En dynamisk och obunden kraft

I kulturpropositionen står att "Konsten måste få utvecklas på egna villkor och nya perspektiv på kulturarvet måste hela tiden ges utrymme. Att slå vakt om kulturrens möjlighet att vara en dynamisk, utmanande och obunden kraft i samhället är därför den grundläggande uppgiften för kulturpolitiken"(Prop. 2009/10:3).

Det är alltså nödvändigt att den arkeologi som bedrivs inom kulturmiljövårdens regelverk har möjlighet att utvecklas som vetenskap och pröva nya perspektiv och metoder. Viktigt är också att arkeologerna har förmåga och ges förutsättningar att vara kritiska och nyskapande. Viktigt är även att de arkeologiska resultaten granskas och debatteras på ett sådant sätt och i ett sådant forum att uppdragsarkeologin kan bibehålla sin status som relevant och angelägen för samhället.

De kulturpolitiska målens portalparagraf:

"Kulturen ska vara en dynamisk, utmanande och obunden kraft med yttrandefrihet som grund. Alla ska ha möjlighet att delta i kulturlivet. Kreativitet, mångfald och konstnärlig kvalitet ska präglade samhällets utveckling."

Hur kan länsstyrelsen, undersökarna och museerna verka för en dynamisk uppdragsarkeologi?

Hur kan länsstyrelsen, undersökarna och museerna bidra till att öka delaktigheten och förståelsen för vad den uppdragsarkeologiska undersökningen kan och inte kan bidra med?

Ska bygga på delaktighet

Att alla ska ha möjlighet att delta handlar såväl om tillgänglighet till den fysiska platsen som till resultatet och att inte utestänga eller diskriminera någon på grund av handikapp, kön, ålder, social, religiös eller etnisk bakgrund.

Arkeologi intresserar många människor och när en arkeolog tolkar spåren från det förflutna uppfattas det ofta som "den sanna berättelsen". I själva verket arbetar arkeologin med olika tolkningar. Arkeologen förhåller sig aktivt till aktuella teorier inom ämnet, samarbetar med relevanta tvärvetenskaper och prövar nya vägar och perspektiv. Att ha insikt i hur tolkningsprocessen går till är centralt för förståelsen av hur arkeologen arbetar och vad arkeologin kan bidra med. En dynamisk arkeologi förhåller sig likaså till samtidsfrågorna och låter sig bli ifrågasatt av samtiden.

En arkeologisk undersökning är en utmärkt plats för dialog med andra. Undersökningen ger förutom kunskap om det förflutnas människor och platser också oss nutida människor en inblick i förändringens betydelse i historien och vår egen plats i det långa tidsperspektivet. En utgrävningens fysiska åskådlighet skapar praktiska och pedagogiska förutsättningar för samtal om olika berättelser (människor och landskap).

Erfarenheter av och jämförelser med olika kulturella uttryck är viktigt och bidrar till förståelsen av den mångfald som präglar såväl det förflutna som vår samtid. Möten på undersökningsplatsen är ett sätt att skapa delaktighet. Rätt form av rapportering, såväl muntlig som skriftlig, har avgörande betydelse för vilka som kan ta del av resultatet från en arkeologisk undersökning.

Vad är kvalitet?

Ett centralt begrepp i den arkeologiska verksamheten är kvalitet. Det står i 2 kap. KML §§ 11 och 13 att "undersökningen ska vara av vetenskapligt god kvalitet". Enligt föreskrifterna ska begreppet vetenskapligt god kvalitet förstås som "att utifrån ett vetenskapligt arbetssätt skapa meningsfull kunskap med relevans för myndigheter, forskning och allmänhet. Detta innebär att resultaten görs tillgängliga och användbara för olika intressenter" (jfr. ovan om delaktighet).

Men kvalitet handlar inte endast om vetenskaplighet. Enligt föreskrifterna är kvalitet "samtliga faktorer som länsstyrelsen tillmäter betydelse inför bedömning av undersökningsplan: undersökarens organisation och kompetens, vetenskapliga arbetssätt, långsiktig kunskapsuppbyggnad m.m. Begreppet avser även graden av måluppfyllelse." Med andra ord kvalitet är olika delar i verksamheten som är avhängiga av varandra och som i hög grad påverkar den vetenskapliga processen.

Kvalitet kan också vara förnyelse inom uppdragsarkeologin såsom nya forskningsperspektiv och metodutveckling som knyter an till angelägna samhällsbehov och samhällsfrågor. Handlingsprogrammen ska motverka att perspektiv och frågeställningar rutinmässigt reproduceras i förfrågningsunderlag och undersökningsplaner, vilket hämmar uppdragsarkeologin både metodiskt och forskningsmässigt.

Hur kan länsstyrelsen, undersökarna och museerna verka för att upprätthålla en god vetenskaplig kvalitet i bred bemärkelse som inkluderar angelägna forsknings- och samhällsperspektiv?

Levande kulturarv

Hur ska länsstyrelsen, undersökarna och museerna verka för att ett öppet samtal förs om uppdragsarkeologins inriktning, perspektiv och behov av utveckling?

Målet för uppdragsarkeologin är att undersökningsresultaten ska omsättas i kunskap och insikter hos människor både inom kulturmiljövården och i samhället i övrigt. För att nå dit måste dokumentationen bearbetas, tolkas och kommuniceras. Att göra detta på ett relevant sätt är en av uppdragsarkeologins och kulturmiljövårdens stora framtida utmaningar.

Utifrån "ett medborgarperspektiv är det viktigt att det förs ett öppet samtal om dessa tolkningar och vad de representerar [...] kulturen måste vara relevant och angelägen för hela befolkningen. Kulturpolitiken ska bidra till en ökad mångfald och ett mångfacetterat kulturutbud och därmed till större valfrihet för var och en. Att många olika erfarenheter, tankar och historier tillvaratas och speglas är en förutsättning för en levande demokrati" (Prop.2009/10:3).

I dag krävs också ett bredare perspektiv, både interregionalt och internationellt, för att en fråga eller tolkning ska väcka intresse. Förmåga till interkulturellt utbyte och samverkan blir också allt viktigare för allas förståelse och delaktighet.

Barn och ungas rätt till kultur

Dialogen med andra på en arkeologisk undersökningsplats bör omfatta samtal med lärare och skolbarn. Möjligheten att ta del av en arkeologisk undersökning kan ge barn och ungdomar en social erfarenhet och väcka intresse för arkeologin och studiet av det förflutna utifrån materiell kultur. Lärarna behöver också få insikt om att dagens läroböcker ofta ger en föråldrad och/eller stereotyp bild av människor och händelser i det förflutna.

Att påverka barns och ungas lärande kräver ett stort ansvar för vad som sägs, vilken syn på arkeologins roll i samhället och vilken historieskrivning som förmedlas. Det är i detta sammanhang viktigt att den kvalitet vi kräver i andra fall (medvetenhet om den kultur-, människo- och samhällsyn som lyfts fram) även eller framförallt ska vara vägledande i dialog med barn.

Kulturpolitiken ska särskilt uppmärksamma barns och ungas rätt till kultur:

”Kulturella aktiviteter ger barn och ungdomar utrymme att utbyta tankar och använda sin kreativitet i gemenskap med andra. Att lära känna kulturarvet och förstå historiska sammanhang stärker barns och ungas identitet och ger perspektiv på tillvaron. Barn och ungdomar ska också ges möjlighet till inflytande och göras delaktiga såväl i planeringen som i genomförandet av de verksamheter som rör dem” (Prop.2009/10:3).

Hur kan länsstyrelse, undersökare och museer verka för att uppdragsarkeologins resultat har relevans också för barn och unga? Hur kan de verka för att skolan får insikt om vilken kunskap uppdragsarkeologin kan bidra med?

Hållbart och användbart

Ett långsiktigt mål för Riksantikvarieämbetet och kulturmiljövårdens arbete som helhet är att stärka en hållbar samhällsutveckling. Kulturpropositionen understryker vikten av att "myndigheterna inom kulturmiljöområdet, det vill säga Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna, fördjupar och samordnar arbetet med att stärka humanistiska och historiska perspektiv i arbetet för en hållbar samhällsutveckling samt med att lyfta fram kulturarvets och kulturmiljöns betydelse för att skapa goda livsmiljöer. En viktig uppgift är att säkra människors tillgång till kulturarvet och kulturmiljön och, i vid bemärkelse, göra dem användbara och meningsfulla." (Prop.2009/10:3)

Tanken om det hållbara samhället kan handla om att samhället ska hållas samman som en demokratisk rätts- och välfärdsstat, som kan erbjuda medborgarna ett tryggt samhälle och en god livsmiljö. Uppdragsarkeologin kan bidra till det socialt hållbara samhället genom att medvetandegöra historien och problematisera synen på förändringar och stabila mönster i ett långtidsperspektiv. Uppdragsarkeologins egentliga produkt är kunskap och föreställningar om det förflutna, liksom insikter om människan som social och kulturskapande varelse.

I dag efterfrågar medborgare och politiker angelägna resultat, delaktighet och tillgänglighet. I de reviderade föreskrifterna 26 § står att "Resultaten från en särskild undersökning skall rapporteras så att de är användbara för såväl myndigheter som forskning och allmänhet". Begreppet användbar är här ett nyckelord. Betydelsen av berättelser lyfts fram i Riksantikvarieämbetets strategi för att kulturarvet ska bli angeläget och tillgängligt.

Ett nytt fokus

*Nytt mål för uppdrags-
arkeologin: Kunskap om det
förflutna som är angelägen,
tillgänglig och användbar.*

Uppdragsarkeologin förväntas bli mer kommunikativ och svara mot samhällets krav på information, kunskap och angelägenhet. För att åstadkomma detta behövs en förskjutning av fokus från det inomvetenskapliga resultatet till samhällsupdraget i ett bredare perspektiv.

Den vetenskapliga dokumentationen är inte längre målet utan medlet. Målet ska vara att omvandla och kommunicera undersökningsresultaten för olika målgrupper på ett intressant och relevant sätt.

Detta nya mål ställer fortsatt höga krav på vetenskaplig god kvalitet. En förutsättning för angelägna berättelser är goda vetenskapliga resultat och tanketid. Dessutom krävs att det finns en balans i undersökningsprocessen mellan själva grävningen, analysen och bearbetningen.

